
ОСВІТНІ СИСТЕМИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

УДК 37.013.73: [141.3:221.7:221.3]

Світлана ЧЕРЕПАНОВА

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ЗАХІДНЕ ТА СХІДНЕ МИСЛЕННЯ В КООРДИНАТАХ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто світобачення, культурні особливості Заходу та Сходу, зокрема модернізаційний досвід Японії. Зазначено, що європейська раціональність й східна традиційність утворюють певний синтез духовного досвіду, набуваючи світоглядно-гуманітарного сенсу для філософії освіти.

***Ключові слова:** філософія освіти, техногенна цивілізація, нова раціональність, конфуціанський раціоналізм, даосизм, нелінійне мислення, полікультурний діалог.*

Глобалізаційно-інформаційні виклики зумовлюють нові підходи до опанування знаннями, професійно-орієнтованими видами й технологіями діяльності, що теоретично, змістовно, функціонально пов'язано із розвитком мислення людини, утворенням цілісної наукової картини світу, теоретико-методологічним упорядкуванням пізнання (наукового, художнього). Проблеми мислення є актуальними не лише з погляду методології науки, а й філософії освіти. Філософія освіти формує певний образ країни, який значно виявляється через життєвий «світ людини». Звідси світоглядно-ціннісні пріоритети гуманітарії, покликаної культивувати людяність в людині. *Проекцію на людину* й розглядаємо основоположною об'єднуючою ідеєю, підставою постулювання стратегії філософії освіти в її гуманітарно-культуротворчому сенсі [33]. Відповідне осмислення філософії освіти потребує враховувати специфіку західного та східного світобачення.

Такий контекст аналізу сучасних цивілізаційних глобалізаційно-трансформаційних процесів містять філософські джерела (В. Лекторський, В. Іноземцев, В. Федотова, В. Горський, С. Кримський, В. Лук'янець,

С. Пролєєв, М. Згуровський). В. Федотова вважає показовим досвід Японії, котра здійснила модернізацію «на власній цивілізаційній основі» [30]. Китай є прикладом «розвитку на основі власної, а не західної раціональності. У такій раціональності політичний клас і особливо бюрократія – не просто носії функцій, а передусім патріоти. Раціональне тут – не декартівське, а конфуціанське» (В. Буров, В. Федотова) [5, 17–18].

У конфуціанському раціоналізмі дослідники вбачають духовний ресурс цивілізаційного розвитку (Н. Абрамова, Є. Юйшина) [1]. Китайсько-конфуціанський культурно-цивілізаційний ареал охоплює Китай, Тайвань, Південну Корею, Японію. Лі Цзинюань зауважив, що підгрунтя китайської традиційної філософії становлять конфуціанство, даосизм, буддизм, осмислення яких «поєднує аналіз класичних текстів й вивчення наявних в них ідей, дослідження історії та її співвіднесеності зі сучасними проблемами» [17, 21].

Лао-дзи приписують складання основоположного трактату філософії даосизма – «Дао-Де цзин» («Канонічної книги про *дао* і *де*», або «Лао-цзи» – «Книги вчителя Лао»). Новий російський переклад «Дао-Де цзин» відомого китаєзнавця В. Малявіна містить найновіші досягнення філологічної думки, виявлені нині давні списки й китайську коментаторську традицію. Цікаво, що давній текст трактату «вибудовується за образом музичного твору з його змінами ритму і регістрів, кульмінаціями і варіаціями теми, діалогічністю й перервністю форми, без яких не буває істинної гармонії. Це – музика самого життя, яку не можна зробити об'єктом «розуміння». Їй потрібно лише відкритися, довіритися». За Лао-цзи, «вища істина і вища реальність Всесвіту має назву *дао*. Класичний коментатор Хе-шан-гун визначає *дао* як «те, що породжує всі речі». Вчені даосської епохи Сима Ченчжень і Ду Гуантін називають *дао* «всюдисущим життям». Це дає змогу з'ясувати особливості світогляду Лао-цзи, які спричинили численні непорозуміння в коментаторській, особливо західній літературі. Розмірковуючи над «началом» речей та їхньою природою, він не шукає теоретичного знання, не має на увазі нічого предметного, чи це субстанція, ідея, суще, матерія чи, навіть, окреме явище. Звідси універсальність і загадкова безпредметність ключового поняття даосизма... Реальністю постає «все суще і його протилежність, А і не-А, слово і мовчання, наявне і відсутнє, «образ, який не постає в образах»... Така реальність дійсно «*ніби* існує. Вона є довершеною *подібністю себе*, існуюче попереду протистояння істинного й хибного». Поняття порожнечі означає, окрім іншого, здатність прозріти порожнинність (тобто неадекватність себе, оманливість) усіх образів. Шукати опору в зовнішньому світі – означає обманювати себе. У таких роздумах простежуються витоки найвагомішого мотиву китайського світосприйняття, котрому властиво сприймати досвідний світ не як щось природне, звичайне, а, навпаки, – як щось

фантастичне, нереальне. Натомість природа реальності у Лао-цзи в тому й полягає, щоби «перебувати в іншому»... Реальність як «порожнина образу» естетична за природою (звідси вирішальний вплив даосизма на становлення китайського мистецтва)... У цьому коріння властивої даосським авторам апології незнання і німотності, знаючого незнання та багатозначного мовчання. Знання предметне, а усвідомлене незнання, будучи зовнішньо невизначеним, водночас чітко внутрішньо визначає й засвідчує себе»... «Для Лао-цзи (як і для Конфуція) не існує словесного образу трансцендентної реальності... Якщо він і навчає чогось, то лише тому, як розучитися вже вивченому, забути своє знання. Неможливо «вчитися Шляху», але є один простий спосіб досягнути його: змінитися самому. Це означає *пробудитися*»... Ідея реальності як «відсутності» обумовила низку однотипних понять у «Дао-Де цзинь»: «не-бажання» (у юй), «не-свідомість» (у сін), «не-знання» (у чжі), «не-діяння» (у вей) та ін., які мають позитивний зміст, означають спосіб збереження власної цільності й повноти буттєвісності – самоутвердження життя, котре завжди є життям у мирі й з миром... Лао-цзи, подібно до Конфуція, у внутрішньому стані, виховуваному ритуалом, вбачав ключ до житейської мудрості: він порівнює слідування Шляху – з шануванням сімейного вівтаря.., власне Шлях упізнається як повернення до символічної матриці життєвого досвіду» [9, 40–43, 47, 49].

Дійсно, існують відмінності східного та західного мислення (К. Юнг), проблеми людини (Ю. Бондаренко, А. Носова), освітніх традицій (С. Судзукі, А. Пятигорський, К. Сатибалдинова, Г. Гвоздевська).

Згідно з аналізом К. Юнга, «Схід створив радше філософію або метафізику, ніж щось подібне до європейської психології... На Сході поняття «розум» належить метафізиці, на Заході – втратило метафізичний смисл із епохи Середньовіччя, набуло значення «психічної функції»... На Сході розум – космічна сила, сутність суцього, а на Заході тільки недавно почали трактувати розум сутнісною умовою пізнання (отже – й когнітивного існування світу). Конфлікту між наукою і релігією на Сході не може бути, оскільки відсутня наука, ґрунтована на пристрасті до фактів, і релігія, основана лише на вірі: східне пізнання – релігійне, східна релігія – пізнавальна. Для європейця Благодать Бога безмірна, а людина зовсім незначна; на Сході людина – сама свій бог і спаситель». Фундаментальну відмінність між Сходом і Заходом К. Юнг вбачав не стільки у філософських традиціях, скільки в особливостях психології. Схід дотримується «реальності психічного як головної й унікальної властивості суцього. Здається, що цим твердженням Схід зобов'язаний радше особливостям свого темпераменту і психології, ніж специфіці філософського мислення. Перед нами типово інтровертована (лат. *intro* – всередину, *versio* – повертати, звертати) установка, принципово відмінна від не менш типової – екстравертованої (*extra* – поза, *versio* – повертати, звертати) позиції Заходу...

Екстравертність можна вважати «стилем» Заходу, котрий вважає інтровертність відхиленням від норми.... Схід, у свою чергу, нашу (західну) життєрадісну екстравертність погордливо називає ілюзорною владою бажань, існуванню «сансарі» (речовому, матеріальному світі)... Психологічно Захід належить до християнської традиції... Благодать низходить..., приходить іззовні. Будь-який інший погляд – ересь. Звідси зрозуміла недооцінка людської психіки; на Сході... безумовну цінність має лише психічне, або всюдисуща Прана (Дух), суть Будди; Будда – Розум, Єдиний, Dharma kaya (Істинне вчення). Все суще виникає з нього, всі окремо існуючі форми знову зливаються в ньому. Таким є основне психологічне посилення, яке пронизує свідомість східної людини в кожному моменті існування, проникає у всі її думки, почуття, дії й не залежить від віросповідання. У цьому ж сенсі західна людина – християнин, – незалежно від конфесії. Для християнства людина внутрішньо незначна, близька до ніщо (К'єркегор стверджував, що «людина завжди неправа перед Богом»).... Водночас постає питання: чи можливо і, навіть, чи бажано імітувати погляди Іншого? Принаймні, «різниця між ними настільки велика, що такої можливості не існує, і вона тим паче не є бажаною... Східна позиція відкидає західну, і навпаки. Неможливо бути добрим християнином і займатися самозвільненням або стати Буддою, молячись Богові. Найкраще примиритися з існуючим конфліктом, вирішення якого, коли воно загалом можливе, може бути лише позараціональним»... «Східне відношення руйнує специфічні християнські цінності, й було б помилкою не зважати на це. Справжність нашої нової позиції, тобто її укоріненість у власній історії може бути забезпечена лише чітким розумінням суті конфлікту між християнськими цінностями й інтровертною східною позицією. Ми маємо досягнути східні цінності зсередини, а не ззовні, находячи їх у собі, в сфері підсвідомого... Східний розум менше «єго-центричний», його зміст слабкіше пов'язаний із суб'єктом, найціннішими є ментальні стани, в яких *єго* постає на задньому плані. Найефективнішим засобом керування негнатовними пориваннями *єго* постає хатха-йога... Всупереч схильності екстравертів вважати суб'єктивний чинник «тільки» суб'єктивним, визнання його значущості не призводить до особистісного суб'єктивізму... Психіка асимілює дані зовнішнього світу по-своєму, незалежно від особистісної спрямованості, основується у кінцевому підсумку на законах або моделях апперцепції... На Заході лише знання, засвідчене фактами, вважається задовільним... Інтровертний Схід відмінно вміє спілкуватися із зовнішнім світом, а екстравертний Захід може порозумітися зі психічним і його запитами: такий інститут як Церква дає змогу виразити непізнане психічне в ритуалах. Природничі науки і сучасна технологія також не є монопольним винаходом Заходу; і те, чим ми послуговуємося у сфері духовної інтуїції та психотехніки, може здаватися порівняно з йогою таким самим відсталим, як східна

астрологія і медицина порівняно зі західною наукою... Екстравертною є й релігійна установка Заходу. Релігійний світогляд зумовлює та виражає сутнісну психологічну позицію людини, як і взаємозв'язки науки та релігії (християнські традиції Заходу неприйнятні для Сходу)... На Сході внутрішня людина завжди підпорядкувала зовнішню, на даючи світу відірвати себе від своїх коренів; на Заході – зовнішня людина пригнічувала внутрішню, поглиблюючи відчуження від свого внутрішнього єства. За Юнгом, екстравертна тенденція Заходу й інтровертна Сходу єдині в одному: обидві здійснюють відчайдушні спроби підкорити «природність» життя – розумові... Можливо, в майбутньому людства утвердиться зовсім інший ідеал і з часом людина перестане мріяти про свою перемогу» [36, 92–103].

Із позицій порівняльного аналізу освітні системи Сходу та Заходу розглянула К. Сатибалдинова. Вона пише: «Найважливішою ознакою способу буття для людини Заходу є активне, діяльнісно-перетворювальне відношення до світу, а для людини Сходу – не менш активне, але неперетворювальне відношення (дао, не-діяння)... У суспільствах західного типу історично посилюється тенденція зниження соціального статусу педагога, а поєднання в одному індивідові вихователя й викладача – радше виняток, аніж правило. Статус педагога редукується до соціальної ролі викладача певної дисципліни. Специфіку східного і західного способів світовідношення виявляє передусім досвід трансляції культури. На Сході виховання й освіта не відокремлені, причому освіта підпорядкована вихованню, вміщена в нього суттєвим елементом. Тут не існує феномена знання як такого (за К. Поппером, «знання в об'єктивному сенсі»). Гносис і праксис – невіддільні аспекти східного способу буття людини в світі, його найвагоміші атрибути. Людина тут вчиться *бути*, а не тільки знати. Це найгармонійніше реалізується за безпосередньої трансляції знання від Учителя до учня. Звідси – і той незвичний для Заходу статус Учителя (гуру, муалліма) на Сході або мудрого старця в середньоазійських та кавказьких регіонах. Звичайно, і на Заході знання кодифікується й викладається у вигляді текстів, але власне тексти вторинні, вони допомагають засвоєнню та відтворенню способу життя Учителя. На Заході, після занепаду суспільств архаїчного типу, простежується відокремлення виховання від освіти, демонструючи одну із тенденцій глобального розділення праксиса і гносиса. У Нові часи, коли відрив сягає апогею, відбувається інституалізація сфер як виховання, так і освіти, наслідком чого є формування односторонньої людини, пристосованої для функціонування в системі певного Соціуму (у тому числі тоталітарного)»... «Особливістю суб'єкт-суб'єктного відношення західного типу загалом й інституціонального європейського зокрема є сталість та оперативність трансляції виникаючих навичок...; суб'єкт-суб'єктне відношення дає змогу не тільки (й не стільки) передати від суб'єкта (педагога) до суб'єкта (учня) «мудрість» або

«ціннісне знання», а й перетворити їх під час передавання на сталий канал руху від абстрактного до конкретного, коли виявляються ознаки програми конкретної дії, спрямованої на реалізацію доступних прагматичних цілей. Відтак інституціоналізацію суб'єкт-суб'єктного відношення, його перетворення на ключовий елемент передавання культурного досвіду можна пояснити появою в європейському осередку культури соціально значущих «ситуацій нестандартного типу», які з певних причин не піддаються повній типізації і, відповідно, не мають повної програми вирішення». Дослідниця вбачає «основні претензії щодо західної та європейської (в тому числі російської) систем освіти в значній надмірності й неефективності процесу навчання, «наповнюваності» підростаючих поколінь знаннями, переважна частина яких ніколи не знадобиться в їхньому житті. Нічим не виправданий і акцент переважно на пізнавальні здатності людини. Причому знання не трансформується в практичні навички, що утруднює використання навичкоутворювальні потенції людської свідомості, спроможної переводити освоєне в підкірку автоматизмів і звільняти пам'ять для нових знань... У культурі західного типу людині з дитинства прищеплюють думку, що вона – свободна особистість і може стати, ким захоче. Входячи у спеціалізовану діяльність, така людина часто стає розчарованим носієм нездійсненого, неспроможною визначити орієнтири власного життя, осмислити його цілі, борсаючись у пошуку спеціальності, щось освоюючи, не досягаючи майстерності й глибини. Такі метання властиві для російської дійсності, а почасти й узаконюються прикметою ринкових відносин». К. Сатибалдинова справедливо наголосила, що освіта створює універсальний конкурентний вихідний матеріал – «людський». Вона поділяє висновки американських дослідників Дж. Грейсона (молодшого) і К. О'Дейла, згідно з якими «Америка в ХХІ ст. має змінити підходи до освіти або неминуче поступитися Японії місцем лідера світової економіки». США надають достойну освіту еліті, але не забезпечують високої середньої освіти (безумовно, проблеми елітарної освіти та забезпечення середньої ланки стосуються й України. – С. Ч.). В Японії збереглося «традиційно східне відношення до Учителя». Представники цієї професії законодавчо належать до 25 % найвище оплачуваних. Ще в середині 80-х років ХХ ст. заробітна плата японського учителя в 2,4 раза перевищувала середній рівень (у США такий показник становив 1,7) і в перший рік роботи є більшою, ніж у початківця інженера, бізнесмена, фармацевта... Пріоритетними для японців постають «цінності колективістської свідомості», підготовка до суто «японського стилю життя» (процес виховання), який здійснюється паралельно з процесом пізнання, національні особливості (швидка адаптація до змінних умов, консолідація суспільства). На відміну від американців, котрі наголошують на «правах», японці надають перевагу поняттю «обов'язок» (юристів тут на душу населення в десятки разів менше, ніж у США). Для американців конкуренція

і кооперація несумісні («або – або»). Японці поєднують конкуренцію й співпрацю («і – і»), цінують компроміс, гармонію (ідеї конфуціанства), поняття «Я» визначається через відносини у групі, а система освіти лише посилює цю установку» [25, 26–30].

Безперечні здобутки Японії щодо модернізації освіти та виробництва мають суттєві передумови у сфері законодавства й державної політики. Так, ще 1868 р. в одному з перших положень Конституції Японії вказано на доцільність пошуків у всьому світі науки та навчання з метою цілеспрямованого піднесення Імперії (Н. Дронішинець) [10]. Японці вивчають «у США – економіку, Великій Британії – військово-морську справу, Франції – юридичні, військові науки, Німеччині – юриспруденцію, медицину. Тобто, Японія обрала оптимальний і продуктивний шлях модернізації» (Ю. Берндт) [4, 92–96].

Використання досвіду науки й освіти інших країн поєднується з істинно японським працелюбством, дисципліною (хоча існує радше військове ієрархічне виконання розпоряджень), психологією («трудоголізм»). У процесі переходу до ринку (середина ХХ ст.) в Японії зіткнулися дві цивілізації: японська – «рисового поля» й американська – «кока-коли». Вплив американської культури впродовж 17-ти років окупації Японії зумовив суттєві суперечності духовного розвитку країни, нав'язувалися спроби усунення японської мови. Згадаймо процеси полонізації та русифікації в історії України, яких не зазнала жодна країна Європи. Перехід до загальної вищої освіти Японія започаткувала в 70-х роках ХХ ст. – майже 94 % японської молоді навчається у вищій школі. Питання кар'єри мають певний віковий ценз: самовизначення у професії (35 років), статус керівника, депутата, міністра, генерала (35–45), почесні посади (45–50).

І якщо на початку ХХ ст. американці навчали японців організації виробництва, то від 80-х років ХХ ст. домінує зворотна тенденція – пріоритет Японії на світовому ринку (електроніка, автомобілі, альтернативні технології енергозабезпечення). Наприкінці ХХ ст. американський Президент Дж. Буш (старший), прагнучи увійти в історію «Президентом-просвітителем», зазначив необхідність «уперше сформулювати цілі в галузі освіти, які забезпечать США конкурентоспроможність на міжнародному рівні» [2, 20]. Його радником з гуманітарних питань та освіти був представник східної культури – Джун Рі. Він започаткував оригінальні освітньо-виховні програми, зокрема морально-фізичного виховання – «Народжений бути щасливим», визнану обов'язковою для впровадження в систему загальної освіти Америки [21].

Відмінності світобачення, культури й освіти Заходу й Сходу своєрідно виявляють традиції письма.

На Сході письмо найвагоміший культурний чинник освіти. Тут письмо – майстерне зображення знака в досконалій формі. Знаками давнього китайського письма є ієрогліфи (грец. *ἱερός* – священний і *γλυφί* – різьблене зо-

браження). У Китаї письмо утворено на основі рисунка. Упродовж 3 тис. років простежується наступність писемної традиції, коли за допомогою своєрідних знаків-символів передається значення слова, а не його звучання. Перевага письма на основі рисунка в тому, що його розуміють носії різних мов (у Китаї сотні мов, проте всі мають змогу читати одні й ті самі газети). Тобто, символи й образи – набувають значення комунікації. Китайська мова належить до китайсько-тибетських мов. Для китайської мови використовують китайське ієрогліфічне письмо – особливі знаки, якими записують слова або морфеми (близько 50 тис.). Китайське письмо пристосовано до фонетико-морфологічної будови китайської мови, однак є достатньо складним для вивчення та використання. Вчені з 1956 р. працюють над спрощенням ієрогліфів. Сучасна китайська мова (офіційна мова ООН) містить близько 12 тис. ієрогліфів. Відповідно процес навчання потребує опанування численних рисунків-символів.

Суто східною традицією письма й найважливішим видом образотворчого мистецтва постає каліграфія. За давньосхідними світоглядними уявленнями, майстром каліграфії може стати лише морально досконала людина.

До мистецтва каліграфії наближені художні й технічні прийоми витонченого японського монохромного живопису, традиції якого поширилися в XIV ст. з Китаю, через монастирі буддійської секти *дзен* (японська назва, китайське «чань» означає – споглядання, самозаглиблення). Дзенські ченці вважали живопис вагомим засобом духовного самовдосконалення, завдяки чому досягається особливий просвітлений стан – саторі (коли людина ніби відчуває миттєве усвідомлення істини). У Китаї пензель традиційно використовують для письма й малювання. На Заході відокремлено пензель – для малювання, стиль або стилос (пташине перо) – для письма. Власне «стиль» (лат. *stylus*, грец. *stylos* – паличка) – це стержень з рогу тварин чи металу (бронза та ін.), загострений кінець якого слугував для нанесення тексту на дощечку, покриту воском, протилежним, плоским кінцем стирали написане.

За найголовнішими правилами китайського живопису, потрібно передавати дух (пензель – танцює, а туш – співає), виражати скриту реальність за видимим зображенням. Пензель і туш виявляють стан художника. Тематично дзенський живопис характеризують переважно пейзажі, зображення тварин, птахів. Природа в японській культурі – найважливіший об'єкт естетичного споглядання і поклоніння. В Японії для характеристики монохромного живопису використано терміни «*суйбоку-га*» (картина, виконання якої використовує воду і туш) та «*суміе*» (картина, виконана тушшю).

Сутність монохромного живопису найточніше передав японський філософ Судзукі Дайсецу (1870–1966). На його думку, художник не повинен прагнути до реалізму, оскільки смисл *суміе* полягає в тому, щоб примусити дух зображуваного предмета рухатися на папері. Яскравий приклад *суйбоку-га* стано-

вить картина «Падіння інею» художника Хасегава Тобаку (1539–1610). Техніка монохромної туші основна для живописної течії Бундзінга (живопис учених, літераторів) або Нанга (Південна школа). Прототипом слугував китайський «живопис учених» (Веньженьхуа). До засновників школи Нанга належав художник Ікено Тайга (1723–1776). Його картина «Бамбук» є взірцем монохромного живопису, своєрідною «візиткою» майстра Нанга. Бамбук на Далекому Сході символізує довершений образ ученого, мудрого й стійкого в подоланні незгод. Примітна картина «Короп і метелик» (невідомий художник, друга половина XIX ст.), де поєднано різні форми краси буття: ніжність і вразливість метелика, сила і стійкість коропа. В Японії відзначають День хлопчиків: на родинних помешканнях прикріплюють довгим ланцюгом виконане з легкої тканини зображення коропа, яке тріпочеться під вітром, символізуючи змужніння підлітків.

Каліграфія становить сутнісне підґрунтя японської системи освіти. Завдяки широкому впровадженню каліграфії як виду мистецтва в практику виховання й освіти переважно збереглися традиційні риси японської культури, незважаючи на катаклізми історичного розвитку країни.

Графічні символи стимулюють праву півкулю головного мозку, пов'язану з творчістю, мистецтвом, емоційністю, музикальністю.

На основі досліджень сучасної нейрофізіології, питань асиметрії та розділення функцій лівої й правої півкуль головного мозку припускається так званий ієрогліфічний тип мислення. Відмінність «ієрогліфічного мислення» й ментальності культур, сформованих на традиціях алфавітного письма вбачається у домінуванні континуального і цілісного, а не дискретного та лінійного (властивих «лівопівкульному» мисленню) підходу до сприйняття й оброблення інформації (Б. Санжів) [24].

На Заході освітній процес був значно легшим. Тут домінує алфавітне письмо, активізується ліва півкуля головного мозку, логіко-аналітичне мислення. Пріоритетними постають інтелект, раціональність, однак простежується певний недолік емоційних і асоціативних аспектів мислення.

Ідеї симетрії (грец. *symmetria* – співмірність) і асиметрії методологічно вагомі в пізнанні, науці, мистецтві, культурі Заходу та Сходу (Т. Судзукі, Н. Бор, В. Гейзенберг, Ф. Капра й ін.). Дослідники зазначають, що в східній містичній традиції поняттю симетрії не надають особливого значення. Навпаки, симетрія, як і всі інші поняття, вважається продуктом мисленнєвої діяльності людини, а не властивістю природи. Це позначилося на східному мистецтві, з його асиметричністю, ухилянням від правильних і геометричних форм (правила симетрії не підлягає розташування каменів у японських садах)... У Китаї (I ст. н.е.) поширилася індійська філософія у формі буддизму. Прагматизм, властивий китайському мисленню, зумовив виокремлення в індійському

буддизмі практичних аспектів, на основі яких було створено особливу духовну дисципліну – «чань» (зазвичай перекладається як «медитація»). Філософія чань близько 1200 р. поширилася в Японії... Самобутнім поєднанням філософських систем, які належать до трьох різних культур (трансформований індійський буддизм, типовий японський спосіб життя – простота, природність, спонтанність, усеохоплювальний прагматизм конфуціанства) – постає *дзен*. Знання дзен може передаватися від Учителя до учня впродовж віків за допомогою певних методів або технік. Техніка безпосереднього впливу надає перевагу викладу фактів без їхнього докладного пояснення, становить специфіку дзен, типову для японського мислення – радше інтуїтивного, ніж інтелектуального. Наставників дзен характеризує небагатослівність і не схильність до теоретизування. Для китайського мислення першочергове значення мають практичне, продуктивне життя, особливо ідея наступності поколінь. Дзен має вплив на різні галузі традиційного способу життя японців. Адже просвітлення може втілюватися в будь-яких повсякденних діях. Вплив дзен стосується ремесла, різних церемоній (передусім чайної), мистецтва (каліграфія, ікебана), воїнського мистецтва, фехтування, дзюдо тощо... На Заході уявлення щодо незмінності властивостей природи певним способом визначали світогляд філософів і вчених. До початку ХХ ст. «Елементи» Евкліда повсюдно використовувались як підручник в європейських школах. Понад дві тисячі років вважалося, що геометрія Евкліда відображає дійсну сутність простору. З появою теорії відносності Ейнштейна стало очевидним, що закони геометрії не властиві природі одвічно. За теорією відносності геометрія – продукт діяльності інтелекту. За східною філософією, на відміну від грецької, простір і час – породження розуму. Тому на Далекому Сході геометрія не набула такого значення як у Давній Греції. Проте в Китаї геометрія використовувалася не для того, щоб виразити в геометричних формах вічні абстрактні істини. Тут за допомогою геометрії здійснювали вимірювання Землі, укладали мапи зіркового неба, споруджували храми довершених форм та ін.

Теорії відносності відоме положення давньосхідної філософії й науки, згідно з яким геометричні побудови є продуктами діяльності розуму й не становлять незмінні характеристики природи. У релятивістській фізиці до трьох просторових координат додавалася четверта – час. За теорією відносності простір та час утворюють чотиримірний континуум – «простір-час». Східні наставники вважають, що мислення має розвиватися в часі, а зорове сприйняття здатне долати бар'єр часу. Подолання пут часу уможлиблює перебування в світі, де не існує ні причини, ні наслідків. Відповідно до загальних уявлень про простір і час поняття причинності доречно лише за обмеженого світосприйняття, за розширеного – воно має бути відхилено.

Східні духовні практики пропонують різні способи звільнення від звичного відчуття часу й причинно-наслідкових зв'язків – від пут «карми» (індуїзм, буддизм). Східний містицизм отримав назву «звільнення від часу». В певному сенсі це визначення підходить і для релятивістської фізики. За свідченням датського фізика Нільса Бора, філософські засади науки привертали його увагу більше, ніж результат. Ученому було відомо, що обгрунтоване ним поняття «доповняльність» має відповідник у китайській філософії. Бор відвідав Китай (1937), коли його трактовка квантової теорії вже була розроблена.

Визнанням наукових досягнень і внеску в культуру Данії є надане дослідникові дворянське достоїнство (1947). Для свого герба він обрав китайський символ «тайдзі» як співвідношення первоначал – *янь* та *ін*. Герб прикрашав вислів: «Протилежності доповнюють одне одного» («*Contraria sunt complementa*»). У такий спосіб Нільс Бор наголосив на зв'язках давньої східної мудрості й сучасної західної науки [28; 14].

За М. Киященком, освіта й виховання покликані «формувати почуття найвищої відповідальності людини перед природою, космосом за самореалізацію її природних здібностей, які б забезпечували задоволення власним життям передусім через культуротворчість. Лише повоєнна Японія може розглядатися як країна, освітня система якої наближається до реалізації такого освітнього ідеалу. Японія показує приклад організації гуманітарної освіти та виховання поколінь. Тут уперше в світовій освітній практиці на музичне й образотворчодизайнерське мистецтво відводиться по чотири години на тиждень від першого до 12-го класів включно... Загалом гуманітарній освіті у розвинутих країнах приділяється значніша увага, у тому числі в освітніх стандартах, порівняно зі сучасною Росією» [15, 147].

Зростання уваги «до гуманітарної освіти в розвинутих країнах» варто розглядати як орієнтир для України. Водночас положення М. Киященка щодо «культуротворчої діяльності як освітнього ідеала, до реалізації якого наближається лише повоєнна Японія», є радше припущенням.

Загальноновизнаними є властиві Японії усталені традиції естетичного виховання поколінь засобами національної культури та мистецтва. Тут учень другого класу на уроках малювання використовує фарби 35-ти кольорів, знає їхні назви. Заняття з естетики на природі є закономірними (згідно з національними пріоритетами милування явищами природи). У старших класах японської школи на вивчення культури та мистецтва відводиться 12 годин на тиждень, з них – шість на історію і теорію цих дисциплін, ще шість – факультативи; кожен учень відвідує два факультатива за вибором (по три години на факультатив). Знання традицій національної культури, народних пісень абіту-

рієнт має виявити на співбесіді під час вступу до вищого навчального закладу. Характерно, що робітник складального автомобільного конвеєра здатний розрізнити близько 250 кольорів.

Досвід Японії засвідчує, що художня освіченість поколінь зумовлена економічно. Створюючи законодавче, наукове, виховне, освітнє забезпечення художнього й інтелектуального розвитку нації, Японія забезпечує виробництво високоякісної продукції, тим самим стверджуючи конкурентність знання в умовах ринку та міжцивілізаційної взаємодії.

Цікаво, що саме японські вчені своєрідно відреагували на досягнення сучасної медицини та біоетики – розшифрування генома людини. Професор Мунатака «перевів» запис генома людини з абстрактних символів на мову музики, наголошуючи на спроможності музики повніше відображати життя.

Нині виокремилися три основні моделі проведення та фінансування наукових досліджень: *європейська* (фундаментальні суспільні проблеми), *американська* (військове спрямування), *японська* (промисловий напрям, пріоритет прикладних наук, продукування знань, стимулюючих технологічне новаторство). Простежується тенденція зближення дослідницьких стратегій. Здатність будь-якої країни до новаторства – одна з визначальних ознак економічного зростання. Прикладні дослідження спроможні на короткий термін активізувати технологічне новаторство, проте стратегію новаторства зумовлюють фундаментальні дослідження, їхній зв'язок зі змінами в суспільній сфері. Тому потрібний певний баланс фундаментальних і прикладних досліджень, обмін між університетами та корпораціями, співпраця університетської науки з промисловими структурами [16, 25].

Японська модель наукових досліджень зумовила досягнення й суперечності освітньої системи країни. Міністерством освіти, науки і культури Японії розроблено основні напрями освітньої реформи. Передбачається подолання надто високої змагальності та конкурсності вступних іспитів на різних рівнях освіти. Феномен змагальності зумовлений збільшенням чисельності учнів, котрі навчаються в Джуку (приватні інститути або класи поглибленого вивчення шкільних предметів поза офіційною шкільною програмою – своєрідне «репетиторство»).

В Японії функціонують три типи університетів: перші – мають свою докторантуру, надають вчений ступінь доктора, другі – аспірантуру з правом надання вченого ступеня магістра, у третіх – відсутня власна система післяуніверситетської освіти. Навчальний план університету поєднував загальну освіту (підготовка громадянина, I–III семестр) та спеціальну освіту (IV–VIII семестр), додатково пропонувалися заняття з фізичної культури, іноземних мов. У контексті нової реформи проголошена різноманітність освітніх систем, зміс-

ту й організації навчання на різних рівнях; відбувається переструктурування навчальних предметів, скорочення загальноосвітньої підготовки на користь спеціальних дисциплін.

Витоки загальної освіти укорінені в традиції вивчення «семи вільних мистецтв» (Античність – Середновіччя – Нові часи). Відповідна традиція позначилась на навчальних планах американських коледжів: майже до 30-х років ХХ ст. висувалося завдання підготовки громадян вільного суспільства на основі вчень мислителів Давньої Греції, Риму, Європи. Японія, під впливом Америки, разом із затвердженням нової університетської системи освіти (1948–1949) вводила до навчальних планів загальноосвітні предмети – філософію, історію, літературу, іноземні мови. Прогрес науки і техніки позначився на дискусіях з питань доцільності вивчення у вищій школі загальноосвітніх предметів під час отримання спеціальної освіти. Як наслідок, в Японії поняття «загальна освіта» вилучено з «Положення про університет». Реформування японської системи вищої освіти передбачає оновлення наукових досліджень в університетах, перетворення аспірантури на «Центри високої майстерності» в кожній науковій галузі, створення системи незалежної аспірантури з найактуальніших проблем науки і технологій, суттєву реорганізацію докторантури [27].

У контексті філософії освіти світоглядно-ціннісного смислу набувають проблеми міжцивілізаційного діалогу (полілогу) Захід – Схід. Поширюються ідеї зіткнення цивілізацій, які обстоює американський політолог, професор Гарвардського університету С. Гантінгтон. На його думку, радше прирівнюється демократія і деспотизм; тому доцільно говорити лише про одну цивілізацію, засновану на ідеалах свободи й поваги особистості, – все інше є різними виявами варварства. У ХХІ ст. світову політику, економічні стратегії, конфлікти визначатимуть переважно причини культурно-релігійного характеру (арабо-мусульманські країни, східно-азійський економічний блок, центрально-американський ринок з його єдиною культурною основою потребують значних культурологічних зусиль у сенсі взаємодії) [7].

В сучасних наукових джерелах йдеться про освіту в «розколотій цивілізації» (Н.Скотна). Дослідниця слушно зауважила, що «задовго до С. Гантінгтона український геополітичний фактор» прагнули осмислити не лише зарубіжні теоретики геополітичної глобалістики (З. Бжезінський, Г. Кісінджер, Ф. Фукуяма та ін.), а й українські вчені (Л. Губерський, В. Євтух, І. Курас, М. Михальченко). У поле зору Гантінгтона Україна потрапила «в геополітичному й цивілізаційному вимірі». Власне, «останні події у світі підтверджують деякою мірою слушність гантінгтонівської концепції «зіткнення цивілізацій». За Гантінгтоном, Україна належить до «розколотих» країн, тобто тих, що розташовані по обидва боки лінії розлому між цивілізаціями. У таких країнах великі групи належать до різних цивілізацій та постійно йде протиборство між

ними: кожна намагається «визначити країну як свій політичний інструмент та зробити свою мову, релігію і символи державними». Окрім того, «сили відштовхування розколюють ці країни на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств». Тому для України, котру він «оцінює як важливу другорядну регіональну державу, модель співіснування різних етнічних груп і цивілізацій, бажано залишатись єдиною, зміцнювати незалежність, мати тісні стосунки з Росією і водночас розвивати дружні зв'язки із Заходом» [26, 19–20].

Глобалізація переважно потрактовується як стратегія й експансія Заходу. Звідси проблеми інформаційних технологій та європоцентризму, вестернізації, впливу західного світу на інші культури, зокрема східні.

За І. Валлерстайном, вестернізовані етапи глобалізації мають початком «довге XVI ст.» (становлення капіталізму в Європі, колонізація світу європейцями), її другий етап пов'язаний з XIX ст. (індустріальна революція, формування світового ринку), третій – середина XX ст. (науково-технічна революція, утворення міжнародних установ тощо) [6, 77–82].

Взаємодію Захід – Схід розглянуто в контексті орієнталістського підходу (А. Янг, Е. Саїд). Орієнталізм тлумачиться «стилем мислення, заснованим на онтологічному й емістемологічному розрізненні «Сходу» та «Заходу» (Е. Саїд) [23, 8–10]. Оксиденталістська концепція (зворотний бік орієнталізму) акцентує на негативних рисах Заходу, як не властивих східним культурам (колективістським). Відомі явища космополітизму (грец. космополіт, громадянин світу; назва набула поширення від давньогрецького мораліста, кініка Діогена Синопського, 330–320 до н.е.), опозиції партикуляризму (світоглядні позиції й практика відокремлення культур) та універсалізму (інтенції до культурного синтезу).

«Європоцентризм» (Європа – центр світової культури й цивілізації), «західноцентризм», «східноцентризм», «орієнталізм», «оксиденталізм», як і всі подібні трактування, є обмеженими. Це ж стосується фундаменталізму – ісламського (намагання створити ідеальне мусульманське суспільство), православного (абсолютизація канонів ортодоксальною православною Церквою). Простежуються спроби адаптації до сучасних модернізаційних процесів (активізація ірраціональних тенденцій історичного розвитку, міфологізація культури). Постають питання релігійного модернізму (свого часу – це Реформація в Західній Європі) за глобалізації соціуму й культури, пошуків усталених засад людського буття.

Унікальність і незвідність китайської цивілізації до західних аналогів зазначили А. Хантер, Д. Секстон (Велика Британія). Вони вважають, що китайська релігійна культура непрониклива для об'єктивуючої західної свідомості. Стан посвяти в її сакральну ідентичність можливий за допомогою нетрадиційної «модальної методології» (термін Д. Зільбермана), долаючої методологічні

канони Заходу, або укорінення «шляхом зернини» (В. Ходасевич), тобто поступового проростання в її сутність, і в такий спосіб, звільнення від обмеженості західної психології [3, 175–176].

Інтерес Заходу до Японії переважно виявляють західноєвропейські й американські джерела. Зворотні впливи потребують уважнішого вивчення.

Тенденції впливу Сходу на Захід зазначив Е. Тоффлер. На його думку, розповсюдження комп'ютеризації в Азії, передавання інформації супутниками через раніше ізольовані райони Тихого океану, розвиток у Китаї власних мовно-розпізнавальних систем, здатних обробляти їхню ідеографічну мову зумовлюють певні фінансові, культурні й інші впливи Сходу на Захід [29, 278–279].

Розглядаючи взаємовпливи східної та західної культур на прикладі чань буддизму (однієї з філософських шкіл Сходу), Є. Завадська зазначила, що «сучасна наука про взаємодію культур Сходу і Заходу виробила два основних принципи: гомологічний та діалогічний. Термін «гомологія» запозичений з геометрії, де означає кореляцію між точками двох різних систем, коли кожна точка однієї системи відповідає гомологічній точці іншої. Така кореляція – не тотожність. Брахман не тотожний Яхве, але обидва означають вищу цінність, абсолютний термін різних культур... Гомологія – це, можливо, тип екзистенціально-феноменальної аналогії». Гомологічний принцип потребує інтерпретувати факти культури, не вириваючи їх з ґрунту, на якому вони виростили, не підходячи до них з чужими мірками... Тому гомологічний принцип має бути доповнений діалогічним. Знання внутрішньої логіки культури дає змогу осягнути логіку культурних контактів... Роль «посередника» щодо «чань» відіграють не стільки тексти чаньських авторів, скільки твори живопису чаньської школи Китаю та Японії, котрі експонуються в музеях Європи й Америки» [12, 10–11].

Своєрідність японської художньої мови щодо європейської естетики ґрунтовно висвітлив М. Гайдеггер («Із діалогу про мову. Між японцем і запитувачим») [32]. Т. Григор'єва дослідила одне із визначальних для японської естетики поняття «*ва*» – «гармонія» (за поширеним перекладом). Тут не доречний дуалізм реального й ідеального. Власне «правда мистецтва у відчуженні єдності буття – небуття, коли в реальних речах є присмак нереальності»... Недуальна модель позначилася «на розумінні прекрасного. Краса – закон мистецтва й життя... Лише красива річ може бути істинною» [8, 222–224, 248–250]. Ієрогліф «гармонія» тлумачиться як «світ», «злагода», а «японський» (в ієрогліфічному прочитанні) – «великий світ», «велика гармонія» [31, 136].

Примітна публікація Вяч. Вс. Іванова – перша спроба осмислення досліджень С. Ейзенштейна (всесвітньо відомого кінорежисера) як сходознавця – японіста і синолога. Завдяки заняттям «універсальною семантикою,

обумовленими аналізом далекосхідної ієрогліфіки, Ейзенштейн постає одним із зачинателів сучасної семантики. Він прозорливо побачив, що ієрогліфіка дає змогу виявити ті конкретні образи, із яких породжується абстрактне поняття, тому тут можливо уникнути однобічного логічного підходу до дослідження значень слів. Із японським письмом пов'язана його побудова «теорії звукозорового контрапункту» в звуковому кіно. А порівняння кіно з писемністю (в тому числі ієрогліфічною) поширене в сучасних положеннях з теорії кіномистецтва.

Проникнення в сутність японської культури засвідчує стаття Ейзенштейна «За кадром» (1929), де виявлено загальні принципи, які становлять основу японської писемності, поезії, графіки, давніх масок (у тому числі найдавніших буддійських скульптур, нині заново відкритих в Японії, традиційної ікебана), «безперехідної гри» й «розкладеної гри» в японському театрі. На підставі руху від раціонального до ірраціонального режисер широко зіставляє різні сторони духовної діяльності людини, коли центр її інтересів зміщується від «римлян» Сходу – японців – до східного «еллінізму» Китаю... Не випадкова і сама послідовність: японці та китайці ніби повторюють співвідношення: римляни – греки давнини або американці – європейці сучасності...

Таке ж співвідношення раціоналізованого та ірраціоналізованого, арифметично простого й незчисленного. Там, де у греків таємниця пропорцій «золотого перетину», в римлян – проста кратність...; так само механічно двомірні концепції раціоналізаторів японців... Увагу Ейзенштейна привернув «образ небуття й порожнечі», зокрема в давньокитайській філософії. Він цікавився працями відомого французького синолога М. Гране («Китайська думка», середина 30-х років ХХ ст.), яка багато в чому випереджувала тогочасну науку. К. Леві-Строс вважав М. Гране одним з головних своїх попередників у сенсі структурної антропології. С. Ейзенштейна визнають чи не найсучаснішим з-поміж теоретиків культури та мистецтва 30–40-х років ХХ ст., семіотиком до семіотики, структуралістом до структуралізму. Звідси його спроможність сприйняти новизну методу М. Гране – описання культури і мистецтва в термінах двоїчних опозицій, виявлених у давньокитайських текстах (звідки принцип поділу світу й всього суцього на парні протилежності *інь* та *ян* був запозичений в японську науку, зокрема естетичну). Коли б С. Ейзенштейн лише обмежився відродженням названого методу описання японського та європейського мистецтва, то вже це утвердило його внесок у світове мистецтвознавство» [13, 280–285].

Китайський філософ Лю Ган переконаний, що суттєві перспективи міжцивілізаційної взаємодії виявляє «філософія інформації – нова дисципліна у філософських дослідженнях, яка виникла з настанням кіберпростору й кіберпохи»... «Інформаційна комп'ютерна наука (ІКН) й техніка інформації та зв'язку (ТІЗ) продемонстрували глибинний вплив на наше суспільство.

Від 90-х років ХХ ст. міжнародне філософське співтовариство розмірковує над великим викликом інформаційної революції, висунувши у відповідь «комп'ютерний поворот». Вважається, що цей термін ввів Л. Бьоркхолдер (1992).

Інформація як поняття «ретроактивного уявлення» в філософії визнається фундаментальним поняттям не лише в природничих науках і техніці, а й у гуманітарних та суспільних науках; особливо суттєве воно для розуміння фізичних обчислень, комунікації та людського пізнання. У західній філософії відомі кілька поворотів, наприклад, від буття до пізнання (ініційований Кантом), і до значення – в ХХ ст.; на початку ХХІ ст. до цього ряду долучається інформація.

Філософія інформації з її акцентом на «інформаційному повороті» розглядається радше орієнтативною, ніж когнітивною філософією. Когнітивна філософія займається переважно питанням про «що», розглядаючи філософію як діяльність, спрямовану на встановлення знання і на відповідні системи. Орієнтативну філософію, зі свого боку, цікавить «як», тобто вона вказує орієнтацію наших поглядів на певну галузь або в певному напрямі. Орієнтативна філософія, звичайно, перевершує когнітивну за своєю філософською природою й глибиною.

Розвиток філософії інформації пов'язаний з певними переходами, наприклад, від модерністської до формальної традиції, від реального світу до можливих світів, від геометрії до алгебри, від пошуків діахронічної тотожності до пошуку синхронічної подібності, від філософії науки до філософії інформації тощо. У термінах західної філософії такий перехід можна розглядати як своєрідний «примат форми» порівняно з «приматом матеріалу».

Просвічені європейці захоплювалися китайською культурою, запозичення і засвоєння відбувалося в обидві сторони (принаймні, до кінця ХVІІІ ст.). В Європі можна було виокремити три групи людей: перша – ієзуїти (глибоко вивчали Китай і поширювали відомості про нього), друга – «протосинологи» (їхня зацікавленість не була такою глибокою, але вони серйозно вивчали численні аспекти китайської культури; протосинологами були А. Мюллер, автор «Ключа до китайської мови» і Ляйбніц), треті – популяризатори (поверхово підходили до вивчення Китаю, шукали підтримку європейських політичних та інтелектуальних рухів).

Ляйбніц надзвичайно цікавився неоконфуціанством, особливо «Ідзін». У китайському «Ідзін» можна знайти аргументи на користь деякого перетворення західної науки. Це засвідчують праці Ляйбніца з аристотелівської логіки і його бінарна інтерпретація гексаграм «Ідзін»... Використання сучасної модальної логіки відкриває грандіозні перспективи для інформаційної комп'ютерної науки й техніки, інформації та зв'язку. Можна припустити, що ця теорія буде вагомішою з розвитком інформаційних наук і реалізації ідеї квантових комп'ютерів» [20, 45–46, 48, 50–51, 55].

На китайській філософії найсуттєвіше позначилася «Іцзін» («Канонічна книга перемін») або «Чжоу і» («Чжоуська книга перемін») – одна з найдавніших книг, яка належить до конфуціанського «Тринадцятикнижжя» й містить «канонічні тексти» (цзін), коментарі (чжуань), 64 гексаграми.

В. Єремєєв зазначив, що «від Ляйбніця започаткована ідея семантичного коду як особливий «мови смисла». Йдеться про його «універсальну характеристику», тобто знакову систему, яка дає змогу обчислювати смисл. У символах «Книги перемін», окрім означування *інь* і *ян* («горизонтальна» символізація), є ще один символічний зріз – співвіднесення позицій по вертикалі з деякими космічними «реаліями»: у діаграмах верхня та нижня позиції корелюють відповідно з Небом (*тянь*) і Землею (*ді*); у триграмах додається кореляція середньої позиції з Людиною (*жень*); у гексаграмах з цієї трійцею корелюють, відповідно, пари верхніх, середніх і нижніх позицій. Небо містить у собі активне, «янське» начало, Земля – пасивне, «інське», а Людина – посередник, пов'язуючий те й інше» [11, 113–114].

Варто згадати вислів Л. Вітгенштайна: «Межі моєї мови визначають межі мого світу» («Логіко-філософський трактат»).

Згідно з положеннями «відкритого твору» У. Еко, в кожному столітті способи організації художніх форм відображають шляхи, якими наука й культура бачать реальність [34]. Він простежив історію пошуку мов, які європейським мислителям здавалися ідеальними, починаючи з періоду Середніх віків: від міфічної мови Адама до есперанто. Дослідник пише: «Не випадково більшість закликів до універсальної мови постало в XVI–XVII ст. саме з Британських Островів. Річ не лише в тому, що це є ознакою експансіоністських устремлень Англії: відомі й релігійні мотиви, зокрема відмова від латинської мови (тогочасної єдиної наукової мови-посередника), ототожнюваної з мовою католицької церкви..., а також причини комерційні й освітні (труднощі англійської орфографії)... На його думку, «розв'язання майбутньої проблеми європейської культури – не у тріумфі всезагального поліглотизма (людина, котра говорить усіма мовами, була б схожою на Фунеса, чудо пам'яті, персонажа Борхеса, чий мозок захарашений нескінченними образами), а в утворенні *співтовариства людей, котрі спроможні схопити дух, аромат, атмосферу чужої мови* (курсив наш. – С. Ч.).

Європа поліглотів – не Європа людей, котрі побіжно говорять багатьма мовами, а, в кращому випадку, людей, котрі під час зустрічі говорять кожен своєю мовою, але розуміють одне одного; нехай вони не можуть з легкістю висловлювати свої думки, і розуміють з трудом, але якось схоплюють той «дух», той культурний Всесвіт, який кожен виражає, говорячи мовою своїх предків і своєї традиції» [35, 215, 358]. Характерно, що праця У. Еко побачила світ у серії «Становлення Європи», заснованій п'ятьма видавництвами, котрі

здійснюють видання різними мовами: «Бек» (Мюнхен), «Безіл Блеквелл» (Оксфорд), «Критика» (Барселона), «Латеріца» (Рим), «Сей» (Париж). Фінансову підтримку науковій серії надав Міжнародний фонд гуманітарних досліджень – «Толерантність». Наукові праці покликані до пошуку відповіді на глобальні питання щодо витоків й перспектив розвитку Європи (Жак Ле Гофф).

Із погляду філософії освіти зростає значущість синергетики (тенденції міждисциплінарного синтезу, враховування специфіки східного (ідея цілісності, принцип *dao*) й західного мислення, нова раціональність). За І. Пригожиним, нова раціональність передбачає взаємодію ціннісних смислів науки (наукова раціональність) і соціальних дій людини (раціональність колективної поведінки), вдосконалення діалогічних відносин між людьми, природою й суспільством.

Філософські ідеї, пізнання, мислення, мистецтво й наука взаємообумовлені. Методологічно значущим для науки й мистецтва І. Пригожин вважав нелінійне мислення [22].

Та чи не найголовнішими є зміни мислення людини, пов'язані з практикою використання високих і надвисоких технологій. Значні світоглядні, наукові, освітні, методологічні, інженерно-технічні (переоснащення виробництва) перспективи виявляють нанотехнології. Перехід на якісно новий рівень наукового пізнання пов'язується з «філософією нанотехнологій» (В. Лук'янець) [18; 19, 3–6].

Якщо освоєння космосу є проривом у макросвіт, то нано-технології – у мікросвіт. Нано-технології засвідчують кардинальні зміни методологічного розвитку науки як такої, економічного укладу світу, технологічні можливості збереження інформації (чи не найбільша в світі Бібліотека Конгресу США може бути ущільнена до одного кубічного нано-сантиметра), перехід на дійсно інноваційний шлях розвитку. Нано-технології – надгалузеві, а нано-проекти соціально орієнтовані на людину. Сучасні високі технології, просякаючи усі галузі людського буття, мають гармонізувати «світ людини» – надзвичайно складної системи здатної до самоорганізації. Людина у східному світосприйнятті завжди орієнтована на Вічність, залишаючись частиною природи (ідея реінкарнації). Тут домінують позараціональні механізми пізнання й освоєння світу. Антропоцентристський вектор західної культури виявляє тенденції залежності істини від людини, прагнення вдосконалювати світ за людськими проектами.

Сутнісні зміни методологічної культури науки, глобалізований культурно-освітній простір Захід – Схід, безумовно, стосуються філософії освіти. Це дає змогу глибше пізнати природу людини, моделювати її досконалішу міжцивілізаційну взаємодію в морально-етичному, духовно-ціннісному, загалом гуманітарно-культуротворчому відношенні.

Література:

1. Абрамова Н.А., Юйшина Е.А. Конфуцианский рационализм как духовный ресурс цивилизационного развития /Н.А.Абрамова, Е.А.Юйшина. – Чита; Чит. гос. ун-т, 2005.
2. Америка. – 1990. – № 408 (листопад).
3. Аникеева Е.Н., Семушкина А.В. Диалог цивилизаций: Восток – Запад /Е.Н.Аникеева, А.В.Семушкина //Вопросы философии. – 1998. – №2. – С.173–177.
4. Берндт Ю. Лики Японии /Ю.Берндт. – М., 1988.
5. Буров В.Г., Федотова В.Г. Китайский опыт модернизации: теория и практика /В.Г.Буров, В.Г.Федотова //Вопросы философии. – 2007. – № 5. – С.16–25.
6. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века /И.Валлерстайн : пер. с англ. ; [под. ред. Б.Л. Иноземцева]. – М., 2003.
7. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку /С.Гантінгтон. – Л., 2006.
8. Григорьева Т. Японская художественная традиция /Т.Григорьева. – М.,1979.
9. Дао-Дэ цзин : пер. вступ. ст., коммент. В.В.Малявина. – М., 2003.
10. Дронишинец Н.П. Государственная политика Японии в сфере образования: автореф. дис. ... д-ра филос. наук / Ин-т по переподготовке и повышению квалификации преподавателей гуманитарных и социальных наук /Н.П.Дронишинец. – Екатеринбург, 1997. – 43 с.
11. Еремеев В.Е. «Книга перемен» и семантическое кодирование /В.Е.Еремеев // Вопросы философии. – 2007. – №5. – С. 112–121.
12. Завадская Е.В. Культура Востока в современном западном мире /Е.В.Завадская. – М., 1977.
13. Иванов Вяч.Вс. Эйзенштейн и культуры Японии и Китая /Вяч.Вс.Иванов // Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – М., 1988.
14. Капра Ф. Дао фізики /Ф.Капра. – Софія, 2002.
15. Киященко Н.И. Философия образования как практическая философия /Н.И.Киященко // Практична філософія. – 2004. – №1. – С.137–149.
16. Кур'єр ЮНЕСКО. – 1999 (липень).
17. Ли Цзинюань. Современное состояние и тенденции развития китайской философии : пер. з китай. В.Г.Бурова / Ли Цзинюань // Вопросы философии. – 2007. – №5. – С. 21–26.
18. Лукьянец В.С. Наукоемное будущее. Философия нанотехнологии. Загадка Silentium Universi /В.С.Лукьянец // Практична філософія. – 2003. – № 3. – С.10–27.

19. Лук'янець В.С. Вступ /В.С.Лук'янець //Науковий світогляд на зламі століть /В.С. Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська, О.Я.Мороз. – К., 2006.
20. Лю Ган. Философия информации и основы будущей китайской философии науки и техники : пер. з англ. Д.Г.Лахути / Лю Ган // Вопросы философии. – 2007. – №5. – С. 45–57.
21. Нова освіта України. – 1992. – С. 73–80.
22. Пригожин И. Кость еще не брошена /И.Пригожин //Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М., 2002. – С.15–21.
23. Саид В.Эдвард. Ориентализм. Западные концепции Востока /В.Эдвард Саид : пер. с англ. А.В.Говорунова. – С.-Пб., 2006.
24. Санжиев Б.Н. Китайское иероглифическое письмо и асимметрия функций мозга /Б.Н.Санжиев //Общество и государство в Китае: тезисы докладов. XXXII. – М., 2002. – С.181–186.
25. Сатыбалдинова К. Учитель и преподаватель (Восток и Запад: традиции и современность) /К.Сатыбалдинова //Alma Mater: вестник высшей школы. – 2000. – № 1.– С. 26–30.
26. Скотна Н.В. Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання: автореф. дис. ...д-ра філос. наук: спец. 09.00.10 / Н.В.Скотна ; Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2005. – 46 с.
27. Судзуки С. Реформа образования Японии /С.Судзуки // Педагогика. –1999. – № 3–4. – С. 89–96.
28. Судзуки Т. Наука Дзен-ум Дзен /Т.Судзуки. – К., 1992.
29. Тоффлер О. Раса, власть и культура. Новая технократическая волна на Западе /О.Тоффлер. – М., 1986.
30. Федотова В.Г. Мир культур против культуры мира /В.Г.Федотова //Свободная мысль. – 2003. – №8. – С. 32–41.
31. Фельдман-Конрад Н.И. Японско-русский учебный словарь иероглифов // Н.И. Фельдман-Конрад. – М., 1977.
32. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления : пер с нем. В.В.Бибихина /М.Хайдеггер. – М., 1993. – С. 273–298.
33. Черепанова С.О. Стратегія філософії освіти: гуманітарність, базисні концепти, загальні принципи /С.О.Черепанова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2010. – №4. – Т. 23 (62). – С. 235–247.
34. Эко У. Открытое произведение. Форма и неопределенность в современной поэтике /У.Эко. – С.-Пб., 2004.
35. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре /У.Эко. – С.-Пб., 2007.

36. Юнг К.Г. Различие восточного и западного мышления /К.Г. Юнг // Философские науки. – 1988. – № 10. – С. 92–103.

Светлана Черепанова. Философия образования: западное и восточное мышление в координатах культуры.

В статье рассмотрено мировидение, культурные особенности Запада и Востока, модернизационный опыт Японии. Отмечено, что европейская рациональность и восточная традиционность предстают как некий синтез духовного опыта, приобретая мировоззренчески-гуманитарный смысл для философии образования.

Ключевые слова: философия образования, техногенная цивилизация, новая рациональность, конфуцианский рационализм, даосизм, нелинейное мышление, поликультурный диалог.

Svitlana Cherepanova. Philosophy of Education: Western and Eastern Way of Thinking in Terms of Culture.

The article deals with the outlook, cultural peculiarities of the West and the East, the modernized experience of Japan. The European rationality and Eastern traditions make up a certain synthesis of spiritual experience, acquiring humanitarian outlook sense for the philosophy of education.

Keywords: philosophy of education, technogenic civilization, new rationality, Confuzius rationality, daocizm, non-linearity of thinking, polycultural dialogue.